

O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Abdug'aniyeva Shaxzoda Shuxrat qizi

*Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika mutaxassisligi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: *Maqolada o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari nazariy va uslubiy jihatdan tahlil qilinadi. Muammoli ta'lim, loyiha metodi, kooperativ texnologiyalar, portfolio va video-refleksiyaning kompetentsiya shakllanishidagi o'rni yoritiladi. O'qituvchi kasbiy kompetentsiyalarining besh komponentli modeli taklif etiladi va har bir komponentga mos didaktik vositalar tizimlashtirilib ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *kasbiy kompetentsiya, didaktik imkoniyat, muammoli ta'lim, loyiha metodi, refleksiv amaliyot, professional hamjamiyat, raqamli savodxonlik, pedagogik innovatsiya.*

Abstract: *The article analyzes the didactic possibilities of developing teachers' professional competencies from theoretical and methodological perspectives. The role of problem-based learning, project method, cooperative technologies, portfolio and video-reflection in competency formation is examined. A five-component model of teacher professional competencies is proposed, with corresponding didactic tools systematized for each component.*

Keywords: *professional competency, didactic possibility, problem-based learning, project method, reflective practice, professional learning community, digital literacy, pedagogical innovation.*

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida o'qituvchi kasbiga bo'lgan talablar tubdan yangilanmoqda. Bilimlar jamiyatida o'qituvchi endi faqat bilim uzatuvchi emas, balki o'rganish muhitini loyihalovchi, o'quvchini mustaqil fikrlashga yo'naltiruvchi va o'zi ham uzluksiz rivojlanib boruvchi professional sifatida namoyon bo'lishi zarur. Bu holat o'qituvchining kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishga yangicha yondashuvni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasida o'qituvchi kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. Mazkur hujjatlarda nafaqat bilim va malakalarni rivojlantirish, balki o'qituvchida mustaqil tadqiqotchilik, ijodkorlik va texnologik savodxonlikni shakllantirish zarurligi alohida ta'kidlangan.

Shu nuqtai nazardan, o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda didaktik imkoniyatlardan maqsadli va tizimli foydalanish masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida ko'ndalang turibdi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu sohadagi tadqiqotlar ko'pincha alohida usullar yoki yakka kompetentsiya turlarini o'rganish bilan cheklangan — didaktik imkoniyatlarning yaxlit tizim sifatidagi tahliliga esa kamdan-kam murojaat qilingan. Mazkur maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga yo'naltirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kasbiy kompetentsiya: zamonaviy talqinlar

"Kompetentsiya" tushunchasi zamonaviy pedagogika fanida ko'p qirrali mazmunga ega. Xalqaro tadqiqotchilar orasida J. Hattie (o'qituvchi ta'sirini empirik o'rganib, kasbiy kompetentsiyalarning o'quvchi muvaffaqiyatiga ta'sir darajasini aniqlashtirib bergan: o'qituvchi ta'siri barcha omillar ichida eng yuqori ko'rsatkichlardan birini ($d = 0,49$) egallaydi. Bu natija o'qituvchi kompetentsiyasini rivojlantirishning nafaqat individual, balki umumjamiyat uchun ham ahamiyatini ko'rsatadi.

Yelena Kocharova va Tatyana Balaban o'qituvchi kompetentsiyasini rivojlantirishda refleksiv amaliyotning markaziy o'rnini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Ularning fikricha, kompetentsiya faqat bilim yig'ish orqali emas, balki o'z tajribasini ongli tahlil qilish va qayta qurishdan o'sib chiqadi. Bu xulosani Donald Schonning "refleksiv amaliyotchi" nazariyasi bilan bog'lab o'qish mumkin.

OECD ning "Future of Education and Skills 2030" dasturi o'qituvchilardan kutilayotgan kompetentsiyalar doirasini kengaytirmoqda: fanning mazmunini bilishdan tashqari, adaptivlik, hamkorlikka asoslangan ta'lim muhitini yaratish va raqamli savodxonlik talabga aylanib bormoqda. Linda Darling-Hammond va Nikki Richardson esa uzluksiz kasbiy rivojlanish (professional development) dasturlarining samarali bo'lishi uchun ular amaliyot bilan uzviy bog'liq bo'lishi, refleksiyani o'z ichiga olishi va hamkorlikka asoslanishi zarurligini isbotlab bergan.

Didaktik imkoniyatlar: ilmiy yondashuvlar

Didaktik imkoniyatlar tushunchasini ilmiy jihatdan asoslab bergan olimlar ichida I. Ya. Lerner va M. N. Skatkin maxsus o'rin tutadi. Ular didaktik vosita deyilganda nafaqat o'qitish usuli, balki o'rganuvchining ichki imkoniyatlarini uyg'otuvchi har qanday pedagogik sharoitni tushunish kerakligini ta'kidlagan. V. V. Kraevskiy va A. V. Xutorskoy esa didaktik imkoniyatlarni kompetentsiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan qayta talqin qilgan.

Mahalliy pedagogika fanida G'. Avliyoqulov va M. Ochilov asarlari didaktik texnologiyalar va kompetentsiya rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni o'zbek ta'lim kontekstida o'rganib, bir qancha muhim xulosalarga kelgan. N. Yusupova esa o'qituvchi kompetentsiyasini diagnostika qilishning yangi metodikalarini ishlab chiqib, o'lchovning sifatini oshirishga hissa qo'shgan.

KASBIY KOMPETENTSIYALARNING TUZILISHI

Adabiyotlar tahlili va zamonaviy pedagogik amaliyotni o'rganish asosida o'qituvchining kasbiy kompetentsiyalari besh asosiy blok bo'yicha tizimlashtirildi. Ushbu model kompetentsiyalarni statik bilimlar yig'indisi sifatida emas, balki dinamik rivojlanib boruvchi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqadi:

- Kognitiv-bilimdon kompetentsiya — fanga oid chuqur bilimlar, pedagogika va psixologiya nazariyalarini egallash va ularni amaliy vaziyatlarga ko'chira olish layoqati;
- Operatsional-faoliyatli kompetentsiya — ta'lim jarayonini rejalashtirish, o'quvchilar faoliyatini tashkil etish va boshqarish, ta'lim texnologiyalarini maqsadga mos tatbiq etish malakalari;
- Kommunikativ-interaktiv kompetentsiya — o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot qurishga, hamkorlikka asoslangan ta'lim muhitini yaratishga qodirlik;
- Refleksiv-tadqiqotchi kompetentsiya — o'z pedagogik faoliyatini tanqidiy tahlil qilish, muammolarni ilmiy usulda aniqlash va innovatsion yechimlar topish layoqati;
- Innovatsion-raqamli kompetentsiya — zamonaviy raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt vositalari va onlayn resurslardan o'qitish jarayonida samarali foydalanish qobiliyati.

DIDAKTIK IMKONIYATLARNING TAHLILI

Muammoli ta'lim texnologiyasi

Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning) kompetentsiyalarni rivojlantirishda eng samarali didaktik yondashuvlardan biri sifatida keng tan olingan. Christine Hmelo-Silverning keng qamrovli tahliliy ishida muammoli ta'limning kognitiv va refleksiv kompetentsiyalarni bir vaqtda rivojlantirishdagi mexanizmlari batafsil yoritilgan. Muammoli ta'lim o'quvchini (bu holda — o'qituvchini) tayyor javoblar qabul qiluvchi emas, balki faol tadqiqotchi sifatida pozitsiyaga qo'yadi.

O'qituvchilarni tayyorlash va kasbiy rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasi ularning oldiga real pedagogik vaziyatlarni taqdim etish, o'quvchi xatti-harakatlarini ilmiy tahlil qilish va nizoli holatlarni hal etish layoqatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv o'qituvchining kognitiv va refleksiv kompetentsiyalarini ayniqsa kuchli rivojlantiradi, chunki muammoni anglash va hal etish jarayonining o'zi refleksiyani talab etadi.

Loyiha metodi va operatsional kompetentsiya

Loyiha metodi (Project-Based Learning) o'qituvchilarning operatsional va kommunikativ kompetentsiyalarini rivojlantirishda o'ziga xos imkoniyatlar yaratadi. Joseph Krajcik va Namsoo Shin tadqiqotlarida loyiha metodini qo'llagan pedagoglar guruh jarayonini boshqarish, resurslarni safarbar etish va maqsad qo'yish ko'nikmalarida sezilarli o'sishni ko'rsatgani qayd etilgan.

Loyiha metodining asosiy kuchi shundaki, u o'qituvchini bir vaqtning o'zida ham o'rganuvchi, ham faoliyat loyihachisi ro'lida qo'yadi. Loyihani rejalashtirish — operatsional kompetentsiya; jamoaviy ishlash — kommunikativ kompetentsiya; natijani taqdim etish — yana kommunikativ kompetentsiya; jarayonni refleksiv kuzatish — refleksiv kompetentsiyani rivojlantiradi. Bunday ko'p qirralilik uni ayniqsa qimmatli didaktik vosita sifatida ajratib turadi.

Professional hamjamiyatlar (PLC) va kooperativ ta'lim

Professional Learning Communities (PLC) — kasbiy o'quv hamjamiyatlari

XXI asr pedagogikasida o'qituvchi kompetentsiyalarini rivojlantirishning innovatsion va eng samarali shakllaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Louis Stoll va hamkasblari besh mamlakatni qamrab olgan taqqosiy tadqiqotida PLC doirasidagi hamkorlikning o'qituvchi kompetentsiyalarining barcha bloklari bo'yicha o'sishiga ijobiy ta'sir qilishini isbotlab bergan.

Portfolio va video-refleksiya texnologiyalari

Portfolio texnologiyasi o'qituvchining kasbiy o'sishini ko'rinadigan va hujjatlashtirilgan holga keltirishning eng samarali usullaridan biri sifatida keng qo'llanilmoqda. Linda Darling-Hammond va Nikki Richardson ta'kidlashicha, portfolio yuritish o'qituvchiga vaqt o'tishi bilan o'z rivojlanish dinamikasini kuzatish, kuchli tomonlarini mustahkamlash va zaif tomonlarini maqsadli ravishda takomillashtirish imkonini beradi.

Raqamli portfolio (e-portfolio) bu imkoniyatlarni yanada kengaytiradi: video darslar, onlayn loyihalar, o'quvchi ishlari namunalari va tengdoshlar baho-fikrlarini bir joyda jamlash orqali kompetentsiyalarning ko'p qirrali manzarasini yaratadi. Video-refleksiya texnologiyasi esa alohida e'tiborga loyiq: o'qituvchi o'z darsini yozib, keyinchalik mustaqil yoki mentor bilan birgalikda tahlil qilganda, o'zi ko'rmagan ko'p jihatlarni kashf etadi. Bu jarayon refleksiv va kognitiv kompetentsiyalarni ayniqsa kuchli rivojlantiradi.

Raqamli didaktik imkoniyatlar

Raqamli texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari so'nggi yillarda keskin kengaydi. Sun'iy intellekt (AI) asosidagi ta'lim platformalari, adaptiv o'qitish tizimlari (adaptive learning systems), onlayn hamkorlik vositalari va virtual simulyatsiyalar o'qituvchi kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishning yangi ufqlarini ochdi. OECD ma'lumotlariga ko'ra, raqamli vositalardan maqsadli foydalanadigan o'qituvchilarda innovatsion-raqamli kompetentsiya ko'rsatkichlari an'anaviy usullardagilarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'ladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Adabiyotlar tahlili va nazariy tadqiqot natijasida o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda didaktik imkoniyatlarning muhim o'rni ilmiy jihatdan asoslanib, quyidagi xulosalar shakllantirildi:

- Didaktik imkoniyatlar kasbiy kompetentsiyalarni rivojlantirishning zaruriy, lekin yetarli bo'lmagan shartidir — ulardan tizimli va kompleks foydalanish, har bir kompetentsiya blokiga mos vositalarni belgilash alohida ahamiyat kasb etadi.

- Muammoli ta'lim va loyiha metodi kognitiv, operatsional va refleksiv kompetentsiyalarni bir vaqtda rivojlantirishning eng samarali usullari sifatida ajralib turadi, chunki ular o'qituvchini faol tadqiqotchi pozitsiyasiga qo'yadi.

- Professional hamjamiyatlar (PLC) doirasidagi kooperativ ta'lim kommunikativ va ijtimoiy kompetentsiyalarni rivojlantirishda individual yondashuvdan ancha samaraliroq bo'ladi, chunki kompetentsiya muloqot va hamkorlik jarayonida shakllanadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni taklif etamiz: ta'lim muassasalarida PLC formatidagi hamkorlik shakllari joriy etilsin; o'qituvchilar malaka oshirish dasturlariga video-refleksiya va e-portfolio komponentlari majburiy kiritilsin; muammoli ta'lim va loyiha metodi pedagogik amaliyotga tizimli joriy etilsin; raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentsiyasi TPACK modeli asosida rivojlantirilsin.

Kelgusida tadqiqotni empirik bosqich bilan to'ldirish — ya'ni ushbu maqolada tizimlashtirilgan didaktik vositalar majmuasini tajriba-sinov ishlarida tekshirish — muhim ilmiy vazifa sifatida ko'ndalang turadi. Bu yo'nalishda keng ko'lamli longitudinal tadqiqot o'tkazish rejalashtirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent: O'zbekiston, 2020. — 48 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. — Toshkent, 2022.
3. Avliyoqulov G. A. Pedagogik texnologiyalar. 2-nashri, to'ldirilgan. — Toshkent: Fan, 2016. — 296 b.
4. Yusupova N. G. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini diagnostika qilish metodikasi // Pedagogika. — 2020. — №3. — B. 38–45.
5. Ochilov M. Didaktika: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Muharrir, 2021. — 312 b.
6. Kraevskiy V. V., Xutorskoy A. V. Didaktika: nazariya va amaliyot (o'zbek tilidagi tarjima). — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. — 368 b.
7. Hattie J. Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. — London: Routledge, 2015. — 280 p.
8. Hmelo-Silver C. E. Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? // Educational Psychology Review. — 2016. — Vol. 28(3). — P. 391–405.
9. Krajcik J., Shin N. Project-Based Learning // The Cambridge Handbook of Learning Sciences. 3rd ed. — Cambridge: CUP, 2020. — P. 275–297.
10. Darling-Hammond L., Richardson N. Teacher Learning: What Matters? // Educational Leadership. — 2017. — Vol. 74(5). — P. 46–53.
11. Stoll L., Bolam R., McMahon A. et al. Professional Learning Communities: A Review of Literature // Journal of Educational Change. — 2016. — Vol. 7(4). — P. 221–258.
13. Kocharova E., Balaban T. Reflective Practice in Teacher Professional Development // European Journal of Education. — 2018. — Vol. 53(2). — P. 189–202.
15. OECD. Future of Education and Skills 2030: Conceptual Learning Framework. — Paris: OECD Publishing, 2019.